

Regio III Tilburg

GEMEENTE HELVOIRT

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

INHOUD

	pag. no.
1. Woord vooraf	3
2. Criteria	4
3. Werkwijze	7
4. Historische karakteristiek van Helvoirt	10
- Landschap	
- Nederzettingen	
- Bebouwing en groenelementen	
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	16
6. Literatuurlijst	30
7. Kaart gemeente Helvoirt (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Helvoirt maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisatie van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie. De inventarisatie is verricht in opdracht van de gemeente Helvoirt. De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse Cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor- en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voorschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving. Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1986 en werd verricht door drs. L. Nizet met adviezen van drs. A.C.J. v. Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO.

Het onderzoek is gebaseerd op de door de provincie Noord-Brabant ontwikkelde methodiek.

's-Hertogenbosch, februari 1987.

→ (EWVC 7a)

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven. Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw) type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek

- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.
- o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria
 - het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
 - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
 - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
 - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
 - het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
 - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.
- o Sociaal- en cultuurhistorische criteria
 - aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
 - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
 - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of bredere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samen-stellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd. In verband daarmee kan het hier gepre-senteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslis-singen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken.

Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machts patronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meer of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn

namelijk direct vergelijkbaar met de huidige topografische kaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting. In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen - specifieke - karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord? Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermdde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omljnd.

-
- * In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.
 - ** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE HELVOIRT

Landschap

De gemeente Helvoirt bestaat uit de kom van het dorp, Helvoirt, met daaromheen een aantal gehuchten en buurtschappen te weten: Voorste en Achterste Distelberg, Gijzel en Raam, Heikant, Laar en Zandkant, Helvoirtsestraat, Hoef ten Halve, en Molenstraat. De buurtschap Achterstraat is tegenwoordig opgegaan in de kom van het dorp.

In het noorden grenst de gemeente aan Vlijmen, in het oosten aan Vught en in het zuiden aan Haaren, terwijl ze in het zuid-westen aan Udenhout en in het noord-westen aan Drunen grenst.

Het gebied wordt doorsneden door drie beeklopen: de Zandleij, de Broekleij en de Raamse Loop, welke laatste bij kasteel Zwijnsbergen in de Zandleij uitmondt.

Zandleij en Broekleij wateren af in het kanaal 's-Hertogenbosch-Drongelen, dat de gemeente in het noorden in oost-west richting doorsnijdt.

De gemeente ligt op 7,5 meter hoogte N.A.P., richting Broekleij, Zandleij en kanaal neemt deze af tot 5 meter.

De bodem bestaat uit zavelige grond ten westen en zuiden van Helvoirt, veengrond langs de Broekleij, zandige grond ten zuidwesten van Cromvoirt en langs de Raamse Loop, en uit heidepodzolgrond ten westen van Cromvoirt.

Globaal genomen kan het landschap onderverdeeld worden in de volgende gebieden:

- a. Graslanden. De voormalige natte hooilanden of beemden langs de Broekleij en Zandleij, veelal met populierenrijen langs de perceelgrenzen. Bijzonder vermeldenswaardig is het Brokkenbroek dat kan gelden als een van de waardevolle vochtige loofbossen in Brabant met bijzondere plante- en diersoorten.
- b. De bebouwde gebieden van Helvoirt en de gehuchten, voornamelijk lintbebouwing met tuinen en erven langs oude wegen. De kom van Helvoirt is na de Tweede Wereldoorlog uitgebreid op de oude akkers tussen de huidige Torenstraat en Achterstraat.
- c. Akkers. Grote oude akkerbodemcomplexen liggen ten zuiden van Cromvoirt, op de hoge gronden langs de Broekleij, Zandleij en Raamse Loop. Deze bodems hebben een humuslaag van meer dan 50 cm en zijn ontstaan door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal.
- d. Dennebossen, begin deze eeuw ontgonnen uit de heidegronden.

Nederzettingen

De kom van het dorp Helvoirt is gelegen tussen de rijksweg Tilburg-'s-Hertogenbosch en de spoorlijn die dezelfde plaatsen verbindt.

In de middeleeuwen is het dorp ontstaan als een agrarisch dorp langs een weg tussen de Broekleij en Raamse Loop. Aan weerszijden van de weg liggen de oude akkerbodems en richting Broekleij de natte beemden. De percelering is sedert de negentiende eeuw weinig veranderd en waarschijnlijk nog middeleeuws.

Langs deze weg werd eind twaalfde eeuw de eerste kerk van Helvoirt gebouwd. In de vijftiende eeuw werd deze sterk verbouwd en van een toren voorzien. In de buurt van de kerk verschenen ook de belangrijkste niet agrarische woonhuizen en het raadhuis. Na de reformatie kwam deze kerk in handen van de Nederland Hervormde gemeente.

De Rooms Katholieken kregen in 1795 een schuurkerk, die in 1840 werd vervangen door een waterstaatskerk. Iets verder naar het westen werd in 1900/1902 een neo-gotisch kerkgebouw neergezet ter vervanging van de waterstaatskerk. Rond deze kerk ontwikkelde zich het nieuwe centrum van Helvoirt. De Achterstraat, die een landelijke bebouwing had, werd in 1869 verhard en kreeg langzamerhand een aaneengesloten bebouwing. Eveneens ontwikkelde het dorp zich langs de weg richting Udenhout, de Lindelaan, welke weg omstreeks 1850 is aangelegd, en langs de tegenwoordige Kerkstraat en Kastanjelaan.

Op de oude akkerbodems tussen Torenstraat en Achterstraat zijn na de Tweede Wereldoorlog woonwijken gebouwd.

Helvoirt lag op een kruispunt van wegen; oorspronkelijk de wegen Tilburg-Oisterwijk-'s-Hertogenbosch en Berkel-Udenhout-'s-Hertogenbosch. In 1822 werd de rijksweg Tilburg-'s-Hertogenbosch aangelegd en in 1881 de spoorlijn. De gunstige verkeersligging van Helvoirt kwam tot uiting in de vele herbergen die in het dorp aanwezig waren. Helvoirt kreeg met de aanleg van de spoorlijn een station. Tot een ontwikkeling van een stationswijk is het echter niet gekomen.

Een belangrijk gebouw voor de geschiedenis van Helvoirt is het kasteel Zwijnsbergen. In de dertiende eeuw was er al sprake van een mansus Zwensberch, misschien de voorloper van het huidige kasteel. Het kasteel werd echter pas in 1559 het middelpunt van de Heerlijkheid Helvoirt. Helvoirt was namelijk een eigen heerlijkheid, dat wil zeggen een eigen vrij erfgoed, eerst van de heren van Tilburg en later van de hertogen van Brabant. In de Napoleontische tijd werden de heerlijke rechten vervallen verklaard en werd het kasteel het privé-bezit van Jonkheer De Jonge van Zwijnsbergen. Door de aanwezigheid van het kasteel en zijn families werden in Helvoirt verscheidene herenhuizen en villa's gebouwd voor verwanten, bijvoorbeeld Mariënhof en Jagtlust.

De buurtschap Voorste en Achterste Distelberg is gelegen ten noorden van Helvoirt en ten westen van Cromvoirt, langs de Zandleij temidden van oude akkergronden. Het gehucht bestaat uit verspreide boerderijen op vermoedelijk middeleeuwse ontginningen. In Achterste Distelberg is bij de Duinoordseweg nog een plaatse-achtige structuur te herkennen, vermoedelijk een veedrift.

De groep van drie buurtschappen Heikant, Laar en Zandkant ligt ten noordwesten van Helvoirt aan de Zandleij temidden van oude akkergronden en bestaat uit verspreide boerderijen, vermoedelijk middeleeuwse ontginningen. De buurtschappen grenzen aan het vochtige loofbos Brokkenbroek.

Molenstraat is een uitloper aan de zuidzijde van de bebouwde kom van Helvoirt, gelegen tussen Broekleij en Raamse Loop met aan weerszijden oude akkergronden. Het gehucht is genoemd naar de standerdmolen die hier vroeger op de grens van Haaren en Helvoirt stond, en bestaat uit lintbebouwing met huizen en boerderijen.

Helvoirtsestraat is een gehucht aan de noordzijde van de bebouwde kom van Helvoirt, gelegen tussen Broekleij en Raamse Loop, met aan weerszijden oude akkergronden en bestaat uit lintbebouwing van boerderijen en woonhuizen; markant is het kasteel Zwijnsbergen met poortgebouw.

Gijzel en Raam zijn buurtschappen gelegen ten zuid-westen van Helvoirt en langs de Raamse Loop op oude akkergronden. De parcellering is ook hier waarschijnlijk nog middeleeuws; deze buurtschappen bestaat uit verspreide boerderijen.

De buurtschap Hoef ten Halve ligt op de Helvoirtse Heide, ten noord-westen van Helvoirt.

Bebouwing en Groenelementen

Boerderijen

In de gemeente Helvoirt liggen nog vele boerderijen. De oudste nog bestaande is "de Putakker", Loonse Baan 1, uit circa 1530. Dit is een rietgedekte boerderij met gebinten en muren van ijsselsteen, bestaande uit woonhuis, voorstallen en potstal.

Het meest voorkomende boerderijtype is de langgevelboerderij, met woonhuis, deel en stal, waarvan de ingangen in de lange gevel gelegen zijn. Daarnaast komen enkele kortgevelboerderijen voor met de ingang in de korte gevel, bijvoorbeeld "het Mastbos", Berkendreef 6, en "de Guldenberg" Nieuwkuykseweg 19.

De oudste boerderijen hebben een driebeukig gebint, een bouwwijze die tot ver in de negentiende eeuw werd gebruikt. Rond 1880 worden de boerderijen in toenemende mate gebouwd met fabrieksmatig vervaardigde materialen en balkdragende muren met ankers. De indeling blijft verder traditioneel. Voorbeelden zijn onder andere Nieuwkuykseweg 38, Helvoirtsestraat 1 en 7. Deze boerderijen zijn met riet gedekt, hoewel dit riet in enkele gevallen later is vervangen door pannen.

Rond 1920/1930 komen boerderijtypen op met dezelfde traditionele indeling maar met mansardedaken. Een mooi voorbeeld hiervan is de Gijzel 42.

De Vlaamse of langsdeelschuur komt veel voor. Een bijzonder mooi voorbeeld is te vinden bij Molenstraat 12, waar de schuur vitselstek wanden, d.w.z. wanden bestaande uit een houten raamwerk met vlechtwerk en leem, heeft. Bij Cromvoirtseweg 2 staat een gerestaureerde schuur met wanden van rietvlechtwerk.

Bij verscheidene boerderijen is het bakhuis nog aanwezig. Bij "de Putakker" is het vastgebouwd aan de boerderij en vanuit de kamer te bereiken. Bij de overige zijn het losstaande bakhuizen, zoals te zien is bij Nieuwkuykseweg 52 en Udenhoutseweg 6 en 8.

Bij de boerderij Nieuwkuykseweg 52 is de put nog aanwezig.

Woonhuizen

In de oude kom aan de Torenstraat en de Oude Rijksweg bevinden zich de meeste historische woonhuizen. Zij hebben in vorm een landelijk karakter; de details van stoepen, ramen, ingangen en lijsten zijn echter duidelijk afgeleid van stedelijke voorbeelden. Torenstraat 34/36 en Torenstraat 51 dateren uit de achttiende eeuw. Het zijn eenvoudige eenlaags woningen met schuiframen en de nokrichting evenwijdig aan de straat. Torenstraat 55 is een vroeg negentiende eeuwse dorpswoning, eveneens eenlaags met schuiframen en nokrichting evenwijdig aan de straat. Negentiende eeuwse woningen zijn bovendien Torenstraat 3 en Oude Rijksweg 2 en 4.

Dit zijn kleine dorpswoningen eveneens evenwijdig aan de straat.

Langs de Kerkstraat, Achterstraat, Lindelaan en Kastanjelaan staan eenvoudige woningen daterend van het einde van de negentiende eeuw (bijvoorbeeld Lindelaan 25/27) en van het begin van de twintigste eeuw, waarvan vele onder mansardedak. Voorbeelden van laatstgenoemd type staan onder andere op de adressen Kerkstraat 21 t/m 33 en 20 t/m 26.

Langs de Kastanjelaan en Torenstraat staan ook villa's uit het eerste kwart van deze eeuw; meest tweelaags woningen van baksteen met speklagen, bijvoorbeeld Kastanjelaan 10).

Aardige na-oorlogse volkswoningbouw is te zien in de Kerkstraat nr. 34-50 en 37-43. (Dit zijn de oudste woningwet woningen van Helvoirt).

Dorpscafé's en herbergen

Door de ligging op een kruispunt van wegen en later langs de spoorlijn, kende Helvoirt vele café's en herbergen. Met het toenemen van het snelverkeer zijn deze veelal weer verdwenen, of ze kregen een andere bestemming. De "Keizer" is verdwenen bij de verbreding van de rijksweg in de jaren zestig van deze eeuw, en het stationskoffiehuis op Torenstraat 5 heeft nu een andere bestemming.

De Zwarte Leeuw, eveneens gelegen aan de rijksweg bestaat nog in een nieuw pand, dat na brand in de jaren vijftig is gebouwd.

Het Oude Nest, eveneens gelegen aan de rijksweg, is al sinds het eerste kwart van de negentiende eeuw woonhuis. Het is een eenlaags huis met zadeldak en schuiframen, daterend uit de achttiende eeuw, toen het "de Engel" heette. In het algemeen onderscheiden de herbergen zich niet wezenlijk van de niet-agrarische dorpshuizen.

Bedrijfsgebouwen

Grote industriële gebouwen, zijn er in Helvoirt niet. Wel waren er in de negentiende eeuw acht leerlooierijen waarvan nu nog enkele schuren te vinden zijn namelijk bij Sint Nikolaasstraat 1, Achterstraat 38 en bij Helvoirtsestraat 32. Bovendien waren er in de vorige eeuw twee schoenwinkels met werkplaats en vele eenmans schoenmakerijen. Deze onderscheidden zich wel door bijzondere kenmerken.

Aan de Cromvoirtseweg 2 staat een geheel gerestaureerde weversboerderij; een rietgedekte boerderij met overstek. Daarbij een langsdeelschuur eveneens rietgedekt op voet van pannen, met rieten wanden.

De naam Molenstraat herinnert nog aan de molen die hier gestaan heeft op de grens tussen Haaren en Helvoirt. De naam Touwslagersbaantje herinnert aan de Touwslagerij die daar tot in de jaren vijftig van deze eeuw functioneerde. Voor dit werk was echter geen bedrijfspand nodig.

Kerkelijke bebouwing

De tegenwoordige Nederlands Hervormde kerk kreeg in de vijftiende en vroege zestiende eeuw haar huidige vorm.

Het is een gotische kruiskerk met een driebeukig schip onder één dak, een dwarsschip en een vijftiende eeuws koor met driezijdige afsluiting en een vierkante bakstenen toren aan de westzijde, die vergelijkbaar is met de toren te Haaren.

Aan de Kastanjelaan staat de Rooms Katholieke Kerk; een neo-gotische kerk gebouwd door architect J.H.H. van Groenendael. Ook deze kerk is een kruiskerk; hij bestaat uit een schip met aan weerszijden een lagere zijbeuk een transept, een koor met driezijdige afsluiting en twee zijkapellen. De ligging van de voorganger van deze kerk is van belang geweest voor de uitbreiding van Helvoirt in de vorige eeuw. Bij de Rooms Katholieke kerk ligt een kerkhof met veel gestandaardiseerde graftekens en een kinderbegraafplaats. Het is omgeven door beuken.

Aan de Kerkstraat ligt het openbare en hervormde kerkhof met daarbij het graf van de eerste katholieke geestelijke na het toestaan van de RK godsdienst, pastoor Becks. Op het kerkhof bevinden zich negentiende en twintigste eeuwse grafzerken en één grafkelder.

Aan de Udenhoutseweg bevindt zich het klooster van de Broeders van St. Joannes de Deo met met kerkhof en kruisweg.

Landgoederen en herenhuizen

Aan de Helvoirtsestraat staat het kasteel Zwijnsbergen, een omgracht kasteel daterend uit het einde van de zestiende eeuw. Het werd in 1817 belangrijk verbouwd en uitgebreid en is in het bijna afgelopen decennium bijna geheel gerestaureerd. Het bestaat uit een langwerpige hoofdgebouw met trapgevels, met daarnaast een gedeelte met daken met de nokrichting dwars op het hoofdgebouw. Op de hoek van het hoofdgebouw staat een zeskante toren.

Door de aanwezigheid van het kasteel werden er in en bij Helvoirt verscheidene buitenhuizen gebouwd voor verwanten. Aan de Torenstraat nr. 45 staat bijvoorbeeld Huize Jagtlust, een tweelaags klassicistisch gebouw uit 1790 met ertegenover op nr. 32 het koetshuis.

Het pand Oude Rijksweg 36 ("Den Tulder") is een gepleisterd tweelaags herenhuis met schuiframen daterend van 1790. Op Rijksweg 16 staat huize "Mariënhof", een eveneens gepleisterd tweelaags herenhuis van circa 1800. Langs de Torenstraat staat op nr. 47 de voormalige NH pastorie, ooit bewoond geweest door de vader van de beroemde schilder Vincent van Gogh, die in Helvoirt dominee was, een eenlaags witgepleisterd herenhuis onder zadeldak, oorspronkelijk uit de zeventiende eeuw, maar met een laat achttiende eeuws uiterlijk.

Oude Rijksweg 30 is een negentiende eeuws herenhuis, tweelaags onder schilddak met aan weerszijden vleugels, eenlaags onder zadeldak.

Overige gebouwen

Het raadhuis van Helvoirt dateert van 1792. Het is vergelijkbaar van opzet met dat te Liempde. Het is een bakstenen gebouw met schilddak waarop een houten klokketoren, en een bordes voor de ingang.

De Stationsstraat herinnert aan het feit dat Helvoirt een station heeft gehad. Tot de jaren zestig van deze eeuw heeft het als zodanig dienst gedaan. De plaats van het verdwenen station is heden ten dage nog te herkennen aan de loop van het pad (Stationsweg).

Aan de Kastanjelaan staat de voormalige Lagere Jongensschool uit 1916, gesticht door dr. Landman. Vóór die tijd was er op de hoek van de Kerkstraat en de Achterstraat een openbare jongensschool, waarvan niets meer resteert. (de woning Achterstraat 1 is de voormalige hoofd onderwijzerswoning die behoorde bij die school).

Artefacten

Op de hoek van de Kastanjelaan en Torenstraat staat een kruisbeeld met ernaast een gedenksteen voor de gevallenen in de oorlog 1940-1945. Langs 't Hoog staat in het bos een Mariakapel van witgeverfde baksteen met een pannendak. Voor de kapel staat een knielbank met de tekst: WEES GEGROET MARIA. In de kapel, achter een draadhek, een Mariabeeld met Kind en twee kandelaars.

Achter het klooster aan de Udenhoutseweg staat een H. Hartbeeld en iets verderop in het bos een Lourdesgrot.

Langs de Kastanjelaan staat een geheel nieuwe pomp. Ongeveer op deze plaats heeft vanaf 1870 tot + 1925 een pomphuis gestaan. Voor de basisschool in dezelfde straat staat een beeldhouwwerk bestaande uit twee gladde keivormige blokken. Op het schoolplein staat een bronzen plastiek van een turnster. Op het plein van het raadhuis staat een plastiek, voorstellende een zaaiër.

Voor het huis Mariënhof staat een ijzeren toegangshek, evenals voor het huis Oude Rijksweg 30.

Voor het huis Oude Rijksweg 36 bevindt zich een stoep met hardstenen palen met ijzeren ketting. Eenzelfde stoep heeft huize Jagtlust in de Torenstraat. Verschillende huizen hebben hardstenen palen voor de ingang, bijvoorbeeld Torenstraat 33.

Voor de laan naar de boerderij de Gijzel 50 staan twee leeuwen op een bakstenen sokkel.

Groenelementen

Langs de Torenstraat, Helvoirtsestraat en Nieuwkuikseweg staan aan weerszijden eiken. Ook langs de Oude Rijksweg en op de middenberm van de Rijksweg staan eiken. De Kastanjelaan heeft aan weerszijden kastanjes. Veel boerderijen en woonhuizen hebben nog de erfbeplanting met linden, onder andere Molenstraat 2 en 12, Hoge Raam 3, Oude Rijksweg 2 en 36.

Op verscheidene erven staan walnoten. Opvallend vaak bakent een beukenhaag het erf af. Voorbeelden zijn Nieuwkuikseweg 52, Helvoirtsestraat 10, Achterstraat 78, enz.

In het noorden van de gemeente liggen bosgebieden; de uitlopers van de Loonse en Drunense heide.

Loofbos is er in het belangrijk natuureservaat de Brokkenbroek en op het gebied van kasteel Zwijnsbergen.

In de Molenbroek en Helvoirtse broek zijn typische rijen populieren te vinden.